

Tıbbı Nebevi Literatürü Üzerine Bir Soruşturma

An Investigation on Literature of Prophetic Medicine

ŞAHİN EFİL

İnönü University

Received: 17.07.2020 | Accepted: 20.01.2021

Abstract: In the history of Islamic thought, there are two fundamental approaches that conflict with each other and that try to expound the formation of literature of prophetic medicine, one of which with prophethood (revelation) and the other of which with the reason (human effort). The fundamental question that would shed light on the background of both approaches is the question of how in the historical process the formation of the literature of prophetic medicine took place. Therefore, the question of how this literature emerged and developed, and what kind of concerns and thoughts lay behind it is a crucial question and problem. The principal aim of this study is to seek an answer to this question, to expose, analyze and discuss possible views in this context. The literature prophetic medicine appears to have been created based on various reasons as religious, mystical, historical, cultural and medical. In the historical process, these reasons were forgotten, acquired a certain sanctity and religious validity in time, and were considered as a prerequisite of prophethood.

Keywords: Philosophy, the medical theology, literature, prophecy, the prophetic medicine and medicine.

Giriş

Her şeyden önce, tıbb-ı nebevînin (nebevî tıp) nübüvvetle ilişkisinin olup olmadığını tespit etmek ve ortaya koymak, elbette ki, oldukça önemli bir husustur ve yerine getirilmesi gereken bir sorumluluktur. Ancak bu durum, tıp alanında açığa çıkan hemen her şeyi Hz. Peygambere referansla açıklamak, onun bütün söz ve davranışlarını vahye bağlamak demek değildir. Bu bakımdan, bu konu geçmişte olduğu gibi bugün de devam etmekte olan bazı spekülatif ve sığ tartışmalara feda edilmemelidir. Mesele soğukkanlı ve sağduyulu bir biçimde analiz edilmeli ve değerlendirilmelidir. Bu durum tıbbî, tarihi ve kültürel olan ile dini olanın ne olduğunu ortaya koymak, bunları birbirine karıştırmamak, aralarındaki ilişki kadar farkı da açığa çıkarmak adına büyük bir önem taşımaktadır.

Tıbb-ı nebevînin neliği hakkında kısa bir açıklama yapmak, üzerinde duracağımız meselenin anlaşılmasını, tahlil edilmesini kolaylaştıracak ve arka planına ışık tutacaktır. Özetle söyleyecek olursak, tıbb-ı nebevî, “şifalı bitkiler, sağlıklı yiyecekler, sağlığın korunması ve geliştirilmesi, çeşitli hastalıkların iyileştirilmesi ve sağlıklı beslenme gibi konularda Hz. Muhammed’in sözlerinden ve uygulamalarından oluşan dini sağlık literatürü”ne (Efil, 2016: 44) işaret etmektedir. İslam düşünce tarihinde tıbb-ı nebevî konusunda ve bu ad altında geçmişten bugüne değin pek çok eser kaleme alınmış ve bu konuda oldukça hacimli bir literatür oluşmuştur (ez-Zehbî, 1961; Cevziyye, 2004; İbn Bistam, 2003; as-Suyuti, 1994; Salim, 1986; Canan, 1995; Opitz, 1971; Browne, 2012)¹. Bu literatürün nasıl oluştuğu ve tıbb-ı nebevîyi nübüvvetle bağlantılı olarak savunanların bu noktada ne gibi bir rol oynadıkları sorusu konumuz açısından oldukça kritik bir sorudur. Burada söz konusu literatürün nasıl ortaya çıktığı sorusu, ele alacağımız konunun odak noktasını teşkil etmektedir. Bu bağlamda bu çalışmanın asıl konusunu teşkil eden tıbb-ı nebevî literatürünün oluşumunda rol oynayan tarihi, kültürel, dini ve tıbbî saikler önem arz etmektedir.

Ancak asıl konuya girmeden önce, tıbb-ı nebevînin neliğine ve özellikle bu noktada açığa çıkan literatüre ışık tutması ve zemin teşkil etmesi

¹ Tıbb-ı nebevî literatürüne ilişkin klasik ve modern dönemde kaleme alınmış olan kitap, makale, bildiri, doktora ve yüksek lisans tezleri listesi için bkz. Bilhen, 2016; 466-472.

bakımından iki noktayı kısaca açıklığa kavuşturmakta yarar vardır. Burada tıbb-ı nebevî literatürünün oluşumuna dair İslam düşünce tarihinde biri nübüvvetle (vahy), diğeri akla (beşerî çaba) dayanan birbirine zıt iki temel yaklaşım tarzı söz konusudur. Ortaçağ'da birçok İslam âlimi, tıbb-ı nebevîyi genelde nübüvvetle ilişkili bir husus olarak anlamış ve yorumlamıştır (İbn Kayyım, 1989: 1647, 1620; İbn Hacer, 1978, XXI, 248). Bazı alimler ise, Hz. Peygamberin söylediği ve yaptığı hemen her şeyin vahye dayandığını iddia ederek tıbb-ı nebevî hususunda işi daha aşırı ve ileri bir boyuta taşımıştır (Çiştî, 2005: 75-76; İbn Bistam, 2003: 24; Ezrak, 1963: 3). Ancak 14. yüzyılın önde gelen düşünürlerinden biri olan İbn Haldun'un isabetle kaydettiği gibi, Hz. Peygamber'in asli görevi, hekimlik yapmak değil, insanlara dini tebliğ etmek ve örnek olmaktır. (İbn Haldun, 1991: 603, II). Kısaca vurgulamak gerekirse, tıbb-ı nebevînin nübüvvetle dayandığını iddia eden yaklaşım tarzına dair dini referanslar (hadisler) son derece sorunlu görünmektedir. Daha sonra bu hususa açıklık getireceğiz.

İslam düşünce tarihinde tıbb-ı nebevî ile ilgili referansların dini bakımdan bağlayıcı olmadığını ileri süren ve bu konuda ilk kez görüş belirten âlimler daha ziyade Mutezile kelamcılarıdır. Onlara göre, Hz. Peygamberin hastalıkların tedavisiyle ilgilenmesi, temelde nübüvvetle ilgili bir husus değildir (Câhız, 1987: 254). İbn Haldun ise, tıbb-ı nebevînin nübüvvetle ilişkisini açıkça reddederek bunun bedevi Araplardan kalma tıbbî bilgi ve pratiklere dayandığı düşüncesindedir. (İbn Haldun, 1991, II, 602-603). Tıbb-ı nebevî konusundaki bu tespit ve açıklamalar, son derece isabetli görünmektedir. Burada özellikle dini olan ile tıbbî olan arasındaki farka ve ayrıma dikkat çekilmesi oldukça önemlidir. Tıbb-ı nebevînin beşerî kaynaklı olduğu fikri, sadece geçmişte birçok alimin savunduğu bir husus değil, aynı zamanda bugün birçok tıp tarihçisi ve araştırmacı tarafından savunulmaktadır (Magner, 2005:180; Ünver, 1943, II, 71; Bayat, 2010: 15-153; Sayılı, 1996: 24-31, 85-90).

Tıbb-ı nebevî sorunuyla ilgili yukarıda kısaca temas edilen iki temel yaklaşımın hangi kanadında yer alırsak alalım, önemini ve geçerliliğini daima koruyacak olan bir husus vardır ki, o da şudur: Hz. Muhammed, bir köşede oturup sadece dini bilgileri aktaran bir insan değil, ahlâkî tavsiyeleri ve tecrübeleriyle toplumu yönlendiren, tıbbî bilgileriyle hastalara yardımcı olan bir önderdir. O, hayatın içinden birisi olarak bütün duygu

ve düşüncelerini, gözlem ve tecrübelerini yaşadığı toplumla paylaşan bir insandır. Bu, her şeyden önce, bir peygambere ve iyi bir insana yakışan bir nezaket, yerine getirilmesi gereken ciddi bir sorumluluktur (Öztürk, 2004b: 73-74; Nasr, 2006: 199). Bu bağlamda Hz. Peygamber, sağlığın korunması ve bazı hastalıkların tedavisi için birtakım tavsiyelerde bulunmuş ve bazı pratikler yapmış olmasına rağmen, tabiri caizse, hiçbir zaman hekimlik taslamamıştır. Hastalandığında, kendisi de hekime gitmiş, kendi çevresindeki insanlara da hekime gitmelerini ve tedavi olmalarını tavsiye etmiştir. Daha da önemlisi, Hz. Peygamber, hekimlerin işini iyi bilen ve yapan kimselerden olmasına büyük bir özen göstermiş ve bunu insanlığa da önermiştir. Önemli olan, onun bu tutumudur (Hamidullah, 1995, II, 804; Yaran, 2005: 61).

Asıl konuya girmeden önce önemli bir güçlüğe dikkat çekmekte yarar vardır. O da şudur: Tıbb-ı nebevî konusunda yapılan çalışmalar, özellikle bu anlayışı nübüvvete referansla açıklamaya çalışanlar, tıbb-ı nebevî literatürünün nasıl ve niçin oluştuğu konusunda bize bir şey söylememektedir. İşin daha ilginç tarafı, bu literatürünün şu veya bu biçimde oluşturulduğunu savunan araştırmacılar da, tuhaf bir biçimde bu literatürün oluşumunda birinci derecede rol oynadığını iddia ettikleri kelimcilerin ve alimlerin kimler olduğu hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Tıbb-ı nebevî literatürünü nübüvvetle açıklamaya çalışanların oluşturduğu onlarca kaynak olmasına rağmen, bu literatürün oluşumunda rol oynayan sebepleri açığa çıkaran ve analiz eden kaynaklar yok denecek kadar azdır. Bu durum, ister istemez bu konuda yapılacak olan araştırmalar, analiz ve değerlendirmeler için önemli bir güçlük teşkil etmektedir.

Tıbb-ı Nebevî Literatürünün Gerisinde Rol Oynayan Temel Kaygılar

Burada tıbb-ı nebevîye dair literatürün nasıl ve niçin oluşturulduğu konusunda dini, tarihi, kültürel ve tıbbî olarak birtakım tespitlere yer verilecek, bu bağlamda bazı eleştiri, analiz ve değerlendirmeler yapılacaktır. Bu durum, sadece bu literatürün açığa çıkışını açıklık getirmeyecek, aynı zamanda çalışmanın başında kısaca temas ettiğimiz tıbb-ı nebevînin beşerî ve ilahi kaynaklı oluşuna dair temel yaklaşımları daha iyi anlama ve analiz etme imkânı da verecektir. Söz konusu unsurlar, özellikle ikinci hususun gerisine ışık tutması bakımından kritik görünmektedir. Ayrıca

tıbb-ı nebevî anlayışı ile buna dair literatürü birbirinden tamamen ayrı ve bağımsız hususlar gibi görmek doğru değildir. Her şeyden önce, tıbb-ı nebevî anlayışı, bu konudaki literatürü dayalı olarak açığa çıkan bir husustur. Tersinden söylersek, böyle bir literatür İslam düşünce tarihinde oluşmasaydı, tıbb-ı nebevî gibi bir anlayış da açığa çıkmayacaktı.

Tıbb-ı nebevî literatürünü üzerinde duran bir çalışmada akla bazı önemli sorular gelmektedir: Tıbb-ı nebevî meselesini ve buna dair literatürü ele alan ve tartışan bir çalışmanın hareket noktası ne olmalıdır? Ya-hut bu hususta düşünceye yön vermesi gereken şey nedir? *Tıbb-ı nebevî* (tıp ve nübüvvet) derken karşımıza birbirine bağlı iki kritik soru çıkmaktadır: Burada tıptan hareketle mi nübüvvete bakılmalıdır? Yoksa nübüvvetten hareketle mi tıbbın ele alınması gerekir? Kısacası, tıbb-ı nebevî tabirini ve onun işaret ettiği gerçekliği anlamaya ve analiz etmeye çalışırken hareket noktamız ne olacaktır? Çünkü nereden hareketle meseleye baktığımız, ele alınacak konunun anlaşılmasını ve yorumlanmasını temelden etkilemekte ve belirlemektedir. Tıbb-ı nebevîyi nübüvvete referansla ele alan bir anlayış için hareket noktası, nübüvvetin kendisidir. Bu durumda burada temel kaygı, bir takım tıbbî teorileri ve pratikleri ortaya koymak değil, tıbbî bilgi ve tecrübeleri kullanarak nübüvveti açıklamak ve kanıtlamaktır. Tıptan hareketle nübüvvete bakıldığında ise, konu doğrudan doğruya tıp alanına kaymakta, nübüvvet temel sorun olmaktan çıkmaktadır. Öyle görünüyor ki, burada tıptan hareketle nübüvvetin varlığını ve gerekliliğini ortaya koymak mümkün olmadığı gibi tam tersine nübüvvetten hareketle tıbbın kökenini açıklamak ve ortaya koymak da mümkün değildir. Kısacası hareket noktamız ne olursa olsun, tıp ile nübüvvet arasında zorunlu bir ilişki olduğu söylenemez. Zira onlardan birisi daha çok akla, diğeri de dini epistemolojiye dayanan ve ağırlık veren iki farklı anlam dünyasına gönderme yapmaktadır. Bu nedenle, tıbbın kökenini anlamak ve açıklamak için nübüvvete, nübüvvetin esasını ortaya koymak ve temellendirmek için de tıbbî bilgi ve tecrübeye başvurmak anlamlı bir çaba değildir. Bundan sonraki bölümde tıbb-ı nebevî literatürünün oluşmasında rol oynayan tarihi, kültürel ve tıbbi gerekçeler ortaya konduğunda ve analizler yapıldığında bu hususlar daha iyi anlaşılacaktır.

Eğer gerçekten Hz. Peygamberin tıp ve sağlıkla ilgili söz ve uygulamaları dini referanslarla desteklenemiyorsa, o zaman karşımıza kaçınılmaz

olarak bazı önemli sorular çıkmaktadır: Bu durumda tıbb-ı nebevî anlayışı ve buna ilişkin literatür nasıl ve niçin ortaya çıkmıştır? Bu anlayış, tarihi süreçte neden bu kadar önemli hale gelmiş, dini bağlamda kendine önemli ve meşru bir yer edinmiştir? Tıbb-ı nebevî ve buna dair literatür, esas itibarıyla beşerî tıbbın kutsiyet kazanmasının ve İslamileştirilmesinin bir sonucu olarak mı açığa çıkmıştır? Acaba bu anlayışın gerisinde ne gibi kaygı ve düşünceler yatmaktadır? Bu sorulara açıklık getirildiğinde tıbb-ı nebevînin *dini, tarihi, tıbbî* ve *kültürel* olarak anlaşılması ve analiz edilmesi nispeten daha kolay hale gelecek, mesele daha anlaşılabilir ve makul bir zemine oturacaktır. Görebildiğimiz kadarıyla İslam düşünce tarihinde böyle bir literatürün ortaya çıkışına dair birbiriyle şu veya bu biçimde ilişkili görünen birçok faktör olduğu anlaşılmaktadır. Şimdi bunlara biraz daha yakından bakmaya ve analiz etmeye çalışalım.

a) Batılı araştırmacıların tıbb-ı nebevîye dair birbirinden farklı görünen temel yaklaşım tarzıdır. İslam düşünce tarihinde meselenin nasıl ele alındığına girmeden önce Batılı araştırmacıların tıbb-ı nebevî ve literatürü hakkında neler düşündüğüne kısaca temas etmek yararlı olacaktır. Bazı batılı araştırmacılar, tıbb-ı nebevîyi astroloji, simya ve sihirle ilişkili veya bunların bir karışımı olarak tanımlamıştır. Bazıları ise, tıpkı İbn Haldun gibi tıbb-ı nebevînin gerisine Arap tıbbını yerleştirmiştir. Bazı düşünürlere göre ise, Batılı araştırmacılar büyük bir ihtimalle geleneğe karşı besledikleri ön-yargılı tutumları nedeniyle genelde tıbb-ı nebevîyi dogmatik bir yapı olarak tanımlamaktadırlar. Başka bazıları ise, tıbb-ı nebevînin Arap ve Galen tıbbı ile vahyin harmanlanması neticesinde oluştuğu kanısındadır (Newmann, 2003: 8, 10-11, 16-19). Esas itibarıyla tıbb-ı nebevînin ne astroloji, simya ve sihirle ne de dogma ile uzaktan yakından bir ilgisi yoktur. Bu nedenle bu son yaklaşımı, tarihî ve tıbbî olarak doğrulamak ve onaylamak mümkün değildir. Ancak diğer görüşlere İslam düşünce tarihinde belli ölçüde bir karşılık bulmak ve onları bazı görüşlerle ilişkilendirmek mümkündür.

b) Bazı tıp tarihçilerine göre, “tıbb-ı nebevî ile ilgili kitaplar, tarihi süreçte Yunan tıbbının İslam dünyasında artan etkisine karşı çıkan kelemciler ve âlimler tarafından yazılmıştır” (Magner, 2005: 180; Newmann, 2003: 8). Diğer bir deyişle, Yunan kökenli tıp geleneğine karşı tıbbî bilgi ve kesinliğin yalnızca nübüvete referansla açıklanabileceği düşüncesinden

hareketle onun açığa çıkmasına imkân verilmiştir. Bu yaklaşımın daha özel bir ifadesi şudur: Ehl-i Sünnet âlimleri, “peygamberin otoritesi adına ‘putperest Galen’in tıptaki otoritesine meydan okumak istemiştir” (Rahman, 1997: 62). Eğer bu bilgi doğru ise, bu durumda tıba ilişkin bilgi ve tecrübeye dayanan datalardan ziyade karşımıza daha çok tepkisel bir yaklaşım tarzının çıktığı söylenebilir. Diğer bir deyişle, tıbb-ı nebevînin beşerî bir çabanın değil, nübüvvetle bağlantılı olduğunu savunan âlim ve düşünürler, Yunan tıbbını İslam düşüncesinin tam karşısında konumlandırarak adeta onları alternatif (zıttı) ve birbirine zıt yaklaşımlar gibi telakki etmişlerdir. Bu durumda tıbb-ı nebevîyi nübüvvetle ilişkilendiren âlimlerin, özellikle Ehl-i Sünnet kelamcılarının ortaya koyduğu bu tavrın doğruluğunu ve haklılığını onaylamak ve savunmak mümkün değildir. Çünkü tıp tarihi kaynaklarına bakıldığında tıp gibi bir pratiğin ortaya çıkışında ve gelişmesinde sadece belli bir kültürün değil, tam tersine pek çok kültür ve medeniyetin önemli katkıları olduğu bilinmektedir. Nitekim bu husus, başta Yunan olmak üzere Hint, Mısır, Mezopotamya ve İran gibi kültür ve medeniyetlerden Arapçaya çevrilen tıbbî metinler dikkate alındığında daha iyi anlaşılmaktadır (Kelly, 2009: 120; Sayılı, 1996; Atabek, 1977: 13-15). Çünkü bu metinlerin İslam dünyasındaki tıbbî anlayışın gelişmesinde ve güçlenmesinde oldukça önemli bir rol oynadığını fark etmek zor değildir. Nitekim yaşadığı dönemin en büyük filozofu ve hekimi olarak kabul edilen İbn Sina’nın *el-Kânûn fi’l-Tıbb* adlı eseri, birçok kültürün katkısıyla kaleme alınmış sistematik bir tıp metnidir. İbn Sina, “bir tıp ansiklopedisi niteliğindeki bu eseriyle, kendisine ulaşan dağınık durumdaki Helenistik, Bizans ve Süryani tıp birikimi ile Müslümanların ortaya koyduğu tıp çalışmalarını derlemiş, sistemleştirmiş, şahsi yaratıcılığı ve katkılarıyla zenginleştirmiştir” (Alper, 2010:121). Dolayısıyla İslam düşünce tarihinde teorik ve pratik tıp anlayışının açığa çıkmasında Müslümanların önemli katkıları olmakla birlikte tıbbî veya Arap tıbbını nübüvvetle referansla açıklayanların yaptığı gibi bütünüyle İslam kültürüne mal etmek tıp tarihi ve kültürü bakımından doğru değildir. Konuyu açmak anlamında tıbb-ı nebevî literatürünün kimler tarafından oluşturulduğuna dair şu bilgiyi kaydetmek yerinde olacaktır:

Tıbb-ı nebevî literatürü, son derece püriten olan ve dindarlıklarını aşırıya götüren dini şahsiyetlerin ve kelamcılarının bir ürünüdür. Bundan dolayı, onların tıbbî be-

nimsemeleri ve dahası *onu dinî akîde ve uygulamanın merkezine yerleştirmeleri...* daha da ilginç bir durum oluşturmaktadır (Rahman, 1997: 80).

Söz konusu literatürün oluşmasında önemli ölçüde klasik İslam düşüncesinde kelimcilerinin rolü ve etkisi merkezî bir yer işgal etmiş görünmektedir. Ancak bunu Yunan tıbbına karşı çıkmanın bir aracına dönüştürmenin veya bu tıbbî anlayışa alternatif olarak öne sürmenin ciddiye alınabilecek dini, ilmî ve fikrî bir gerekçesi yoktur. Özellikle tıbbın İslam dünyasında büyük bir hüsnü kabul gördüğü dikkate alındığında tıbb-ı nebevî literatürüne dair yaklaşımı makul görmek ve savunmak kolay değildir. Ancak burada zayıf da olsa şöyle bir ihtimali göz önünde bulundurmak gerekebilir: İslam dünyasında yabancı kültürlerden Arapçaya çevrilen tıp metinlerinin Müslümanlar tarafından kolaylıkla benimsenebilmesi için tıbb-ı nebevî fikri belli ölçüde bir rol de oynamış olabilir. Kısacası böyle bir kayda rastlamamakla birlikte burada yabancı kültürlerden gelen tıbbî bilgi ve pratiklerin dini olarak meşruiyet kazanması ve geniş kitlelere ulaşması için tıbbın kökenini nübüvvetle açıklama cihetine gitmenin kısmî bir mâkuliyeti olduğu söylenebilir.

c) Çeşitli şekillerde tıpla ilgili başka kültür ve medeniyetlerden aktarılan bilgiler, genellikle kaynak gösterilmeksizin kullanılmıştır. Bu durumda, doğal olarak hangi tıbbî bilgilerin Müslümanlar ve hangilerinin gayri Müslimler tarafından üretildiğini kestirmek bir hayli zordur (Öztürk, 2004b: 72). Eğer kaynak göstermeme o dönemde yaygın bir hadise ise, o zaman burada birilerini suçlamak ve eleştirmek elbette doğru değildir. Ancak kaynak gösterme, Müslümanların ve diğer milletlerin tıp alanına ve kültürüne ne kadar ve hangi noktalarda katkıda bulduklarını tespit etmek bakımından da önem arz etmektedir. Bu tespitin tıbb-ı nebevî gibi tartışmaya açık ve sorunlu görünen bir konuda belirleyici bir rol oynadığı söylenebilir.

d) 9. asırdan itibaren tıbb-ı nebevî üzerine eser yazmış olan bazı âlimler, kendi dönemlerine ilişkin kimi tıbbî uygulamaları hadislerle katmak suretiyle değerlendirme cihetine gitmişlerdir (Öztürk, 2004b: 72; Öztürk, 2001: 23-27). Böylece diğer kültür ve medeniyetlerden çeviri yoluyla aktarılan tıbbî bilgi ve pratikler ile hadislerin ve Arap tıbbının birbirine karışması oldukça kolay hale gelmiş, zamanla bu bilgiler, tıbb-ı nebevî adı altında dini bir meşruiyet kazanmıştır. Ne yazık ki, bu durum, tıbb-ı ne-

bevîyi “en fazla hadis uydurulan ve istismar edilen” (Yılmaz, 2017: 130) bir konu haline getirmiştir. Kısacası başka toplum ve kültürlerden şu veya bu biçimde gelen tıbbî bilgi ve deneyimlerin kaynak gösterilmeden aktarılması ve bunların dikkatsiz bir biçimde hadislere dâhil edilmesi, konuya daha karmaşık bir boyut kazandırmış ve meseleyi içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Kimi tıbbî pratiklerin hadislere dahil edilmesinin gerisinde yabancı kültürlerden İslam dünyasına aktarılan tıbbî bilgi ve deneyimleri dini bakımdan meşrulaştırmak suretiyle onların daha fazla insana ulaşmasını sağlamak ve halkın yabancı bir kültüre ait tıbbî karşı olan direncini kırmak gibi bir kaygı yatıyorsa, yine de bu iyi niyetli çaba dini ve kültürel olarak oldukça sorunlu görünmektedir. Kaldı ki, burada yabancı tıbbî karşı halkın tepkisinden ziyade bazı alimlerin tepkisinden söz etmek daha doğru olsa gerektir. Çünkü halk hangi tıbbî bilgi ve deneyimlerin başka kültürlerle ve hangilerinin kendi kültürlerine ait olduğunu nereden, nasıl ve ne kadar bilecektir? Halk bunlarla ilgilenmekten ziyade hastalandığında tedavi olmak için çaba harcar. Bu nedenle, halkın bu konudaki temel tutumu, daha çok pratik ve pragmatik olsa gerektir. Ancak kimi alimlerin yapılan tercümelemlerden haberdar olması ve buna göre onlara tepki göstermeleri daha anlaşılabilir ve savunulabilir bir durumdur. Hangi niyetle yapılmış olursa olsun, tıbbî bilgilerin hadislere dahil edilmesi, başka konularda olduğu gibi bu konuda da hadis uydurmak için daha geniş bir alan açmış ve bu işi adeta meşrulaştırmıştır. Böylece o döneme değin varlığını devam ettiren klasik tıp, tabiri caizse hadisler yoluyla mistik ve kutsal bir haleye bürünmüş görünmektedir.

Bütün bunlar, ister istemez, tıbb-ı nebeviye dair hadislerin sıhhatini şüpheli ve tartışmalı hale getirmektedir. Bu söylemlere tıbb-ı nebevinin nübüvvetle, dolayısıyla vahiyle bir ilişkisinin olmadığını, onun tamamen beşerî kaynaklı bir literatürün ürünü olduğunu savunan görüşler de eklendiğinde mesele kaçınılmaz olarak çok daha sorunlu bir boyut kazanmaktadır. Ayrıca, başka kültür ve medeniyetlere ait tıbbî bilgi ve tecrübelerin gerek hadislere dahil edilmesinin gerekse kaynak gösterilmeksizin kullanılmasının başka toplumlara ait olan tıbbî birikimin haksız bir biçimde Müslümanlara mal edilmiş olmasıdır. Bu mesele sadece dini olarak değil, aynı zamanda tarihi, kültürel ve tıbbî olarak da başka toplumlara karşı yapılmış olan bir haksızlık olması açısından sorun teşkil etmektedir.

e) Ehl-i Sünnet Kelamcıları, tıp gibi toplumda oldukça önemli ve popüler olan bir disiplini muhalif oldukları filozofların elinden almak istiyorlardı. Ortaçağ'da Ebu Bekr Razi ve İbn Sina gibi tıp ve felsefede otorite olan hekim-filozofların varlığı dikkate alındığında bu durum daha iyi anlaşılabilir. Şöyle ki,

Felsefenin ve onun tipik temsilcilerinden İbn Sina'nın amansız muhalifleri olan kelamcılar, tıbbî felsefecilerden zorla söküp almak, onu felsefeden ve varsayımlarından bağımsız kılmak suretiyle '*İslamlaştırmak*' arzusundaydılar. Bu durum, tıbbî ruhanileştirme, ona yüksek bir dini değer yükleme ve onu İslamî mülâhazaların merkezine çekme teşebbüsüdür (Rahman, 1997: 62).

Aslında d) maddesinde yer alan hususlarla burada dile getirilen bilgiler, ortak bir noktaya işaret etmektedir ki, o da yabancı kültür ve medeniyetlerden çeviri yoluyla gelen tıbbî bilgi ve pratikleri şu veya bu biçimde '*İslamlaştırma*' ve ona belli bir '*kutsiyet*' atfetme teşebbüsüdür. Bunu etkili ve kalıcı bir biçimde yerine getirmenin yolu, *tıbb-ı nebevî* tabirini kullanarak tıbbî nübüvete referansla açıklamaktan veya o dönemin tıbbî bilgi ve pratiklerini hadislere dahil etmekten geçmektedir. Böylece Hz. Peygamber sonrası dönemde "tıbbın popüler hale getirilmesi bir *dindarlık faaliyeti* olarak" (Rahman, 1997: 66-67) yürütülmüş görünmektedir.

f) Nebevî tıp anlayışı ve buna ilişkin literatürün açığa çıkmasında Ortaçağ İslam dünyasında vuku bulan kaza ve kader tartışmaları da önemli bir rol oynamıştır. Şöyle ki,

Kaza ve kader tartışmalarının bir sonucu olarak özelde tıbbî müdahalenin genelde tıp biliminin şer'i olup olmadığı sorusu zihinleri kurcalayınca bir taraftan '*nebevî tıp*' anlayışının ve diğer taraftan '*tıbbî müdahalenin Allah'ın ezelde belirlediği kadere karşı çıkmak olduğu*'na dair inancın savunucularının toplumu etkilemeye çalıştıkları görülmektedir (Tatar, 2014: 131).

İslam düşünce tarihinde gündeme gelen kaza ve kader tartışmaları, daha ziyade tıbbî eserlerin Hint, Mezopotamya ve Yunan gibi yabancı kültürlerden yapılan çeviriler esnasında veya hemen sonrasında gündeme gelmiş olsa gerektir. Böyle bir tıp anlayışının ve tıbbî müdahalenin dini bakımdan meşru olup olmadığına dair tartışmalar, doğrudan doğruya fikhî, daha çok da kelâmî, dolayısıyla teolojik tartışmalardır. Bu noktada bazı fıkıhçılar ile kelamcıların sahnede aktif bir rol oynadıkları anlaşılacak-

tadır. Kanaatimizce, bu tartışmaların gerisinde Hipokrat ve Galen gibi önde gelen yabancı hekimlerin tıbbî yaklaşım tarzının Allah'ın ilim, irade ve kudret sıfatlarını zayıflattığına ve sınırladığına dair bir kaygı da yatmakta gibidir. Özellikle, Hipokrat'ın tıbbî gök yüzünden yeryüzüne indirmesi oldukça kritik bir husustur (Hipokrat, 2012: 110; Magner, 2005: 95). Daha açıkçası, onun hastalıkların nedenleri kadar tedavilerinin de tanrılar, demonlar ve cinlerde değil, tam tersine yeryüzünde ve insan bedeninde olduğuna dikkat çekmesi, tıbbî bağlamda kaza ve kader tartışmalarının açığa çıkmasını tetiklemiş, fıkıh ve kelamcıları harekete geçirmiş görünmektedir. Nitekim “Nebevî tıp bağlamındaki eserler, sağlık ve hastalığı temelde Allah'ın bir iradesi ve faaliyeti olarak görmekle birlikte onun fiziksel ve ahlaki sebeplerine ve boyutlarına dikkat çekmektedirler” (Tatar, 2014: 131).

g) Hz. Muhammed'in nübüvvetini Arap tıbbının verilerini kullanarak *'delil'* dayalı bir biçimde ortaya koymak, böylece nübüvveti temellendirmek ve rasyonel bir zemine oturtmaktır. Burada temel amaç,

...tıbbın önemini ve değerini ortaya koymaktan çok tıbbî bilgi ve deneyimler yoluyla peygamberliği desteklemek, güçlendirmek ve delillendirmek olduğu fark edilmektedir... Böylece kelamcılar başta olmak üzere bazı alim ve düşünürler, peygamberliği savunmayı daha makul bir zemine çekerek onu farklı din ve kültüre mensup insanlara ikna edici bir biçimde açıklamayı, dolayısıyla İslam'ın daha geniş kitlelere ulaşmasını hedeflemiş görünmektedir (Efil, 2020: 764).

Her ne kadar böyle bir şey, ilk bakışta iyi niyetli bir çaba gibi görünse de Hz. Muhammed'in nübüvvetini bu şekilde kanıtlamak veya bu konuda tıbbî bilgileri kullanarak ikna edici bir delil oluşturmak mümkün değildir. Oysa İslam düşünce tarihinde Farabî ve İbn Sina gibi önde gelen filozofların nübüvvetle ilgili görüşlerine bakıldığında onların nübüvveti sosyal ve siyasal bir süreç içinde ele aldıkları, böylece doğal ve makul bir nübüvvet teorisi geliştirdikleri bilinmektedir (Farabî, 2010: 139-150; İbn Sina, 2001:189-192). Kısacası kelamcılarının nübüvvetine dair çabaları ile söz konusu filozofların yaklaşım tarzları kıyaslandığında kelamcılarının görüşleri zorlama ve zayıf olduğu kadar ikna edici olmaktan da uzaktır.

h) Tıbb-ı nebevî literatürünün oluşmasına katkıda bulunanların temel hedeflerinden birisi, “genel bir eğitim görmüş halkın koruyucu ve şifa

verici tedbirlere kolayca ulaşmasını sağlamaktır. Bu tür eserleri kaleme alan bütün müellifler, tıbbın faydasından mümkün olduğunca çok insanın istifadesini temin etmek amacıyla eserlerini yazdıklarını söylerler” (Rahman, 1997: 66). Bu hadisenin İslam düşünce tarihinde insanları Kur’an’a yaklaştırmak amacıyla Kur’an okumanın faziletlerinden söz eden hadis uydurma faaliyetleriyle büyük benzerlik arz etmesi dikkat çekicidir. Belki bu iyi niyetli çabalar, o dönemde tıbbın geniş halk kitlelerine ulaşmasında etkili olmuş olabileceğini düşünerek belli ölçüde meşru görülebilir ve mantıklı bulunabilir. Ancak tarihi süreç içinde sahih hadis gibi telakki edilen tıpla ilgili rivayetlerin çoğu, bugün dini olan ile kültürel ve tarihi olanın birbirine karışmasına zemin hazırlamış, onlara zarar vermiş ve önemli bir soruna dönüşmüş durumdadır. Ne yazık ki, bir şeyi iyi niyetle yapmak yeterli olmadığı gibi her zaman olumlu sonuç da vermemektedir.

1) Yabancı kültürlerden aktarılan tıbbî bilgi ve pratikleri İslamlaştırmaktır. Ortaçağ’ın önde gelen bir mütercimlerinden, *Târîhu’l-etıbbâ* adlı eseriyle tıp ve felsefe tarihi yazıcılığına önemli katkıda bulunan düşünürlerden biri olan İshâk b. Huneyn (ö. 873), genelde tıbbın ezeli olduğuna ve sonradan meydana geldiğine dair iki ana görüş bulunduğunu kaydetmektedir. Tıbbın ezeli olduğu fikrine sıcak bakmayan İshâk b. Huneyn, dikkatini daha çok ilk görüş üzerinde yoğunlaştırmıştır (İshâk b. Huneyn, 2014: 28-29) ki, bu da iki farklı görüşü açığa çıkarmaktadır: Biri, tıp sanatının ortaya çıkışını Hz. İdris, Süleyman ve Musa gibi peygamberlere referansla açıklamak, diğeri de, tıbbın kökenini akıl ve tecrübeye dayandırmaktır (Efil, 2020: 748-756). Burada özellikle ilk görüşü savunanlar ile tıbb-ı nebevî anlayışını benimseyenler arasında ortak bir noktanın olması dikkat çekici görünmektedir ki, o da tıbbın kaynağını nübüvvet referansla bulunarak açıklama fikridir.

Nitekim Seyyit H. Nasr’ın verdiği bilgiye göre, Ortaçağ’da Müslümanlar, tıbbın kökenini genelde İbrahimî-nebevî gelenek’e dayandırdıkları için onu kutsal, dini ve manevî bir ilim olarak telakki etmişlerdir (Nasr, 2006:159). Bunun ilgi çekici örneklerini Huneyn b. İshak, İbnü’n-Nedim, İbn Cülcül ve İbn Ebî Usaybia gibi Ortaçağ’ın önde gelen tıp ve felsefe tarihçilerinde görmek mümkündür. Örneğin İbn Ebî Usaybia’nın hem Sokrat öncesi hem de Helenistik dönem hekim ve filozofları için oldukça yoğun bir İslamleştirme çabası içine girdiği görülmektedir. O, Pisagor,

Sokrat, Hipokrat, Eflatun, Aristo ve Galen gibi isimleri bazen Allah ve ahiret inancı olan bir Müslüman gibi bazen de zâhid ve mistik bir figür gibi tasvir etmiştir. İbn Ebî Usaybia, Hipokrat Yemini'nin Arapça versiyonunda Hipokrat'ı adeta Müslüman bir hekim ve bilge gibi konuşturmuş, onun yemin metnini İslamî bir bağlama yerleştirmiştir. Oysa Hipokrat'ın Yunanca yemin metnine "Hekim Apollo, Asklepios, Hygieia ve Panacea gibi Tanrı ve Tanrıçalar adına"² yemin ederek başladığı görülmektedir. İbn Ebî Usaybia ise, bu metni Arapçaya çevirirken bu tanrıların adlarını kaldırıp yerine Allah'ı koymuş, hekimin Allah'tan korkması, ahirete, ceza ve mükafata iman etmesi gerektiğinin altını çizmiştir (ARICI, 2014: 279-280, 294). Tıbb-ı nebevî anlayışını benimseyen ve bu konudaki literatürün oluşmasında rol oynayan alimlerin de benzer bir tutum içine girerek geleneksel Arap tıbbının menşeyini Hz. Muhammed'in nübüvveti üzerinden kutsama cihetine gittikleri ve tıbbî mi(s)tik bir hususa dönüştürdükleri söylenebilir. Kısacası, tıbb-ı nebevî literatürü konusunda yapılan şey, daha ziyade o dönemde diğer költürlerden aktarılan tıbbî teori ve pratiklerin dini bir kisveye büründürülmesi gibi görünmektedir. Bu konuda elimizde bir veri olmamakla birlikte belki bu anlayışın gerisinde bazı insanların yabancı költürlerden İslam dünyasına aktarılan tıbbî bilgilere karşı oluşturdukları direnci kırmak ve halkın bu bilgilerden kolayca yararlanmasını sağlamak da olabilir.

i) Söz konusu literatürün ortaya çıkmasında özellikle Moğol istilasının özel ve önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Bu literatürün oluşması Moğol istilasıyla birlikte yoğunluk kazanmıştır. 13. yüzyılda Doğu İslam dünyasının Moğol istilasıyla karşılaşması, şehirlerin yakılıp yıkılmasına, hastane ve medrese gibi önemli kurumların çökmesine yol açmıştır. Bu durumda 'Müslümanların sağlığı nasıl korunacak ve hastalıklar karşısında ne yapılacak?' sorusu ön plana çıkmış, dönemin kelam âlimleri, bu konuda bir çözüm arayışına girmişlerdir. Sonuçta kelamcılar, tıbb-ı nebevî literatürünü oluşturma yoluna gitmiş, halkın sağlığını korumanın ve hastalıklara karşı direnmenin ancak böyle bir tıp anlayışıyla mümkün olacağını düşünmüşlerdir. Böylece tıbb-ı nebevî bir tür ilim dalına dönüştürülmüş ve bu sahada ciddi bir yekün teşkil eden bir literatür ortaya çıkmıştır (FAZLIOĞLU, 2019, II, 842-843; FAZLIOĞLU, 2020). Tıbb-ı nebevî, tarihi süreçte ade-

² Hipokrat Yeminin Yunancası için bkz. Hippokrates, 1923: 298, I.

ta Hz. Muhammed'in nübüvvetinin bir gereği (bir nevi delili) gibi telakki edilerek önemli bir kutsiyet kazanmıştır. Gerek klasik İslam düşüncesinde gerekse bugün tıbb-ı nebevîyi nübüvete referansla açıklamaya çalışanların bu kadar bilginin varlığına rağmen bu konuyla ilgili literatürün nasıl ortaya çıktığına dair tek bir cümle dahi kurmamaları ve sürekli savunma pozisyonunda kalmaları anlaşılmasa bir durumdur. Yanlış da olsa insanoğlunun sahip olduğu zihin konforunu bozması veya hakikat anlayışını terk etmesi kolay değildir. Bunun için sadece araştırma yapmak ve birtakım bilgilere ulaşmak da yeterli değildir. Burada önemli olan şey, hakikate daima açık olmak ve bu açıklık durumunu ömür boyu sürdürebilmektir ki, bunun Yunanca karşılığı *philosophia*'dır. Kısacası *philosophia*, insanın kendi hakikat algısıyla yüzleşebilme cesareti gösterebilmesidir. Bu bakımdan, hangi alanda çalışma yaparsa yapsın bugün bilim adamı ve düşünürlerin sahip oldukları görüşleri sık sık gözden geçirmeleri, özellikle yeni bilgi ve belgeler ortaya çıktıkça bunların ışığında kendi görüşlerini revize etmeleri bilim ve düşüncenin de bir gereğidir.

Peki (en azından savunma pozisyonunda olanlar açısından) bu kadar önemli olduğu iddia edilen tıbb-ı nebevî literatürü, İslam kültür ve medeniyetinin en önemli temsilcilerinden ikisi olarak bilinen Selçuklu ve Osmanlı medreselerinde ders olarak okutulmuş mudur? Bu soruyu sormamızın gerisinde genel olarak devletin, ulemanın ve toplumun bu konudaki temel tutumuna dikkat çekmek, tıbb-ı nebevî literatürünün genel olarak İslam düşünce tarihi boyunca ne kadar sahiplenildiğine ve benimsendiğine işaret etmek gibi hususlar yatmaktadır. İslam bilim tarihi ve medreseler üzerine çalışan bir isim olarak İhsan Fazlıoğlu ve başka araştırmacılar, tıbb-ı nebevînin veya buna ilişkin literatürün medreselerde ders olarak okutulduğuna dair bir kayda rastlamadığını vurgulamaktadırlar. Sadece hekim yetiştirmek üzere kurulan *Süleymaniye Tıp Medresesi*'nin ders programında bile *tıbb-ı nebevî* adı altında bir dersin olmadığı görülmektedir. Kısacası, literatür bolluğuna rağmen Selçuklu ve Osmanlı medreselerinde hiçbir zaman *tıbb-ı nebevî* adı altında herhangi bir ders okutulmamıştır (Fazlıoğlu, 2020; Atay, 1981: 171-235; Zorlu, 2002: 78-90). Acaba bunun gerisinde yatan temel düşünce nedir? Fazlıoğlu, bu soruya şöyle cevap vermektedir: Beşerî düzlemde insan aklı nedenselliğe göre çalışır. Bu yüzden, nedensellik istidlâli aklın, dolayısıyla rasyonelliğin olduğu yerde an-

lamlı ve geçerlidir. Oysa ilâhî düzlemde veya tıbb-ı nebevî gibi nübüvvetle bağlantılı olduğu iddia edilen bir hususta nedensel düşünce (istidlâlî akıl) anlamını yitirmektedir. Çünkü bu durumda tıbb-ı nebevî aklın değil, doğa üstü ve ötesi bir dünyadan gelen ilahi bir bilginin konusu olmaktadır. Diğer bir deyişle, istidlâlî akılda geçerli olan nedensellik, burada geçerliliğini kaybetmektedir. Kısacası tıbb-ı nebevî, nübüvvetle referansla açıklanan bir hadise olarak kabul edildiğinde, beşerî düzeydeki bir hadise gibi nedenlenemez ve kendini bu şekilde ele veremez (Fazlıoğlu, 2020). Tıbb-ı nebevî literatürünün medrese ders programında yer almaması, elbette ki, bu literatürün ve ona dair rivayetlerin medrese dışında okunmadığı veya okutulmadığı anlamına gelmez. Bu bakımdan, medreselerin dışında özel ders halkalarında, hadis sohbetlerinde ve dergahlarda tıbb-ı nebevî literatürünün okutulmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak bizim burada vurgulamak istediğimiz temel husus, söz konusu literatürün resmi bir kurum olan, eğitim ve öğretimin bir bütün olarak devlet eliyle yürütüldüğü ve İslam dünyasının her tarafında mevcut olan medreselerde okutulmamış olmasıdır. O dönemlerde medreseler, ilim ve fikrin öğretildiği, geliştirildiği ve toplumun hizmetine sunulduğu mekanlar ve önemli devlet kurumları idi. Medreselerde eğitim ve öğretim tamamen rasyonel bir zeminde sürdürüldüğü için ne tasavvuf ne de tıbb-ı nebevî literatürü bu okullarda okutulmuştur. Oysa medreselerde okutulan derslere bakıldığında onların daha ziyade rasyonel bir mantık çerçevesinde nedensel olarak açıklanabilen, üzerinde konuşulabilen ve tartışılabilen dersler olduğu görülmektedir (Atay, 1981:171-235; Zorlu, 2002: 78-90). Bununla birlikte medreseler hem bilginin üretildiği hem de bu bilgilerin toplumda tüketime sokulduğu en önemli kurumlardı. Dolayısıyla burada üretilen bilgiler, toplumun en alt kesiminden en üst kesimine değin ulaştırılıyordu. Söz konusu literatür, sadece bazı kesimler tarafından belli yerlerde okutulmuş, ancak medreselerde okutulmamış ise, bu durum aynı zamanda de tıbb-ı nebevî anlayışına karşı toplumun, devletin ve ulemanın genel bakış tarzını yansıtmaktadır.

Bütün bu nedenleri (gerekçeleri) derleyip toparlayacak olursak özetle şunu söyleyebiliriz: Tıbb-ı nebevî anlayışının ve buna dair literatürünün oluşmasında ana hatlarıyla iki temel faktörün rol oynadığı söylenebilir: Birincisi, tıbb-ı nebevîyi nübüvvetin bir gereği gibi görmek, onu şu veya

bu sebeple vahiyle ilişkilendirmek, böylece tıbbî birikimi kullanarak nübüvvetin varlığını kanıtlamak ve rasyonel bir zemine oturtmaktır. İkincisi ise, Ortaçağ İslam dünyasının özel koşulları altında ve çeşitli sebeplerle halkın sağlık imkanlarından daha çok yararlanmaları, tıbbın önemini daha iyi fark etmeleri ve bu konuda bir sağlık bilincine sahip olmaları için tıp ilminin kutsiyetine ve dinsel meşruiyetine dikkat çekmektir. He iki boyutuyla birlikte tıbb-ı nebevî anlayışının ve buna dair literatürünün inşasında özellikle bazı klasik Ehl-i Sünnet'in kelamcıları önemli bir rol oynamış görünmektedir.

Buraya değin verilen bilgiler ve yapılan analizler ışığında söyleyecek olursak, tıbb-ı nebevînin ve buna dair literatürün tarih, kültür, din ve tıp ile şu veya bu biçimde ilişkili olan bir husus olduğu anlaşılmaktadır. Tıbb-ı nebevî tabirinin mahiyetini ve nasıl bir gerçekliğe işaret ettiğini anlayabilmek, onu daha açık ve anlaşılabilir hale getirmek için burada *tıp teolojisi*³ tabirine başvurmak ve onun içeriğine dikkat çekmek isabetli olacaktır. Dolayısıyla tıbb-ı nebevîyi belki de en iyi açıklayacak ve anlamamıza imkân verecek olan şey, tıp teolojinin kendisidir.

Tıbbı doğrudan doğruya nübüvvetin bir gereği olarak gören tıbb-ı nebevî gibi bir tıp anlayışını, '*tıp teolojisi*'nin tipik ve somut örneği şeklinde telakki etmek bize daha doğru gelmektedir. Tıp teolojisi, Ortaçağ'da, özellikle Antik toplum ve kültürlerde olduğu gibi sağlık ve hastalığın nedenini insan bedeninden ve doğadan ziyade tamamıyla doğa üstü bir dünyada arama çabasına işaret etmektedir. Kısacası, tıp teolojisi, sağlık ve hastalığı tanrılar, demonlar (kötü ruhlar), şeytan ve cinler gibi doğa üstü ve gayri maddî güçlerle açıklamaktadır (Magner, 2005: 16, 137; Eliade, 2002: 7; Favazza, 2009: 44; Mezmurlar, 106: 29.; Çıkış, 5: 3). Bunun anlamı, tıpkı tıbb-ı nebevî gibi tıp teoloji bağlamında açığa çıkan hastalıkların da içinde yaşadığımız dünyada nedensel olarak açıklanamaması ve onların izahının bu dünyaya kapalı olmasıdır. Türü ne olursa olsun, bütün hastalıklara ilişkin açıklamalar, insana değil, ancak tanrılara veya doğa üstü bir dünyaya ait olabilir. En azından bu türden açıklamalar, beşerî dünyayı ve akli aştığı için ancak onlara inanılır ve bu inancın gereği yerine getirilir. Bu

³ Burada *tıp teolojisi* tabirini, Burhanettin Tatar'dan ödünç alarak kullandığımızı vurgulamalıyız. Tatar, ilgili çalışmasında bu tabiri kullanmakla birlikte doğrudan onunla ilgili bir tanım yapmamıştır (Tatar, 2014: 128, 132).

durumun önemli ölçüde tıbb-ı nebevî için de geçerli olduğu söylenebilir. Burada hastalığın nedenleri açıkça dile getirilmese de bu husus peygambere açık, ancak biz insanlara kapalıdır. Diğer bir deyişle nübüvvetin bir gereği olarak açığa çıktığı iddia edilen bir bilgiye (tıbb-ı nebevîye) bir beşerin ulaşması ve onu anlaması mümkün değildir. Çünkü bütün bunlar daha çok ilahi alemde olup bitmekte ve takdir edilmektedir

Birkaç tane örnek üzerinden tıp teolojisini daha anlaşılır hale getirebilir ve onun tıbb-ı nebevî ile bağlantısını daha iyi kurabilir ve daha yakından görebiliriz. Örneğin Antik Yunan kültüründe Apollon sağlık ve hastalık tanrısı olarak kabul edilmiştir. Hastalık, insanoğlunun işlediği bir suçun cezası olarak Apollon tarafından insanlığa gönderilen bir kötülüktür (Nutton, 2004: 107). Bununla birlikte hastalığın nedeni olarak Antikçağ'da kötü ruhlar (demonlar), Ortaçağ'da ise, şeytan ve cinler tıp teolojisindeki yerlerini almışlardır (Efil, 2016: 29-39). Bu ve benzer örnekler bakıldığında sağlık ve hastalığın insandan ziyade tanrılar, şeytan ve kötü ruhlar gibi soyut ve olağanüstü güçlerin uhdesinde olan bir hadise olduğu fark edilmektedir. Bu durumda *sağlık*, tanrı veya tanrıların bir lütfü, *hastalık* da insanın işlediği bir günahın cezası, kötü ruhların ve cinlerin neden olduğu bir hadisedir. Her halükârda burada hastalık, bir tür kötülük olarak açığa çıkmaktadır. Bu tip örneklerden hareketle sağlık ve hastalığın içinde yaşadığımız dünyada nedensel olarak açıklanabilmesi mümkün değildir. Çünkü bu dünyada pek çok hadise nedensellik bağlamında rahatlıkla açıklanabilirken, bu hadiseler ise, ancak ilahi alemde veya doğa ötesi bir dünyada açıklığa kavuşabilmektedir. Bu bağlamda hastalığın nedeni kadar sonucu da doğa üstü dünyada olup bitmekte, meselenin boyutları insan aklını aşmaktadır. Kısacası, burada tıp teolojisinin bir örneği olarak verdiğimiz ve analiz etmeye çalıştığımız, Ortaçağ'da birçok alim tarafından nübüvvetin bir gereği gibi sunulan tıbb-ı nebevînin “anlamı tıbbî düşünme ve araştırma alanını” (Tatar, 2014: 128) aşmaktadır. Bu durumda tıbb-ı nebevîyi, tıp teolojisinin tipik bir örneği olarak görmek, bize sorunu daha iyi anlama ve analiz etme imkânı vermektedir. Kanaatimizce, tıbb-ı nebevî fikri ve buna ilişkin literatür, Ortaçağ'da daha ziyade *dinsel anlayışın* ve *mi(s)tik düşüncenin* bir ürünü olarak açığa çıkmış görünmektedir.

Tıbb-ı nebevî tabiri, bu haliyle nübüvvet üzerinden bir kutsiyete, zaman, mekân ve tarih üstü bir dünyaya imada bulunmaktadır. Böylece bu

tabirin tarihi süreçte dini inanç ve pratiklerin merkezine nasıl yerleştirildiğini ve orada kendisine nasıl dini bir meşruiyet kazandığını daha rahat bir biçimde anlamamıza imkân vermektedir. Bu konudaki bilgiler ve kaynaklar, tarihin kemikleşmiş ağırlığı altında önemli bir kutsiyet kazanmış, tıbb-ı nebevî zamanla bir tür ilim dalına dönüşmüş ve bugün en azından onun kutsiyetine inananlar tarafından nerdeyse tartışılmaz bir disiplin (otorite) haline gelmiştir. Tıbb-ı nebevînin nübüvete referansla yapılan yorumu, İslam düşünce tarihinde yapılmış bir “yorum”un zamanla nasıl kutsiyet kazandığı, nasıl katılaştığı ve dinin merkezi konularından birisi haline geldiğine dair ilgi çekici ve düşündürücü bir örnektir.

Tam bu noktada böyle bir anlayışın ve buna dair literatürün nübüvete (dinin kendisine), toplumun sağlık kültürüne ve hastalık algısına ne kattığına ve ne kaybettiğine ilişkin bir soru akla gelmektedir. Hemen belirtelim ki, kanaatimizce tıbb-ı nebevînin İslam düşünce tarihinde topluma iki önemli katkısından söz edilebilir: Bunlardan biri, bir tıp tarihçisinin haklı olarak işaret ettiği üzere tıbb-ı nebevî ile ilgili bilgi birikimi, gerek geçmişin genelde tıp ve sağlıkla ilgili kültürel izleri, gerekse özelde Arap kültürüne ilişkin bu konudaki birikimleri kayıt altına alıp günümüze kadar taşınmasına yardım etmiş ve bize önemli bir malzeme sunmuştur (Bayat, 2003: 168-169). Hem o dönemin tıp anlayışı ve pratiği, hem de sosyo-kültürel yapısı hakkında önemli bilgiler, genelde tıp tarihi kaynakları, özelde ise tıbb-ı nebevî literatürü kanalıyla bugünlere gelmiştir. İslam düşünce tarihinde tıpkı uydurma hadislerin hadis olmaktan ziyade hadis uydurma faaliyetinin gerisindeki kaygıyı ve mantığı açığa çıkarması gibi tıbb-ı nebevîye dair oluşmuş olan literatür de kendi arka planına ışık tutmaktadır. Bu nedenle, bu literatürün Hz. Peygambere aidiyeti konusu önemli bir sorun teşkil etse de tıp tarihi ve kültürü bakımından ciddiye alınmayı ve üzerinde durmayı hak etmektedir. Diğeri de, eğer tıbb-ı nebevî literatürü daha önce temas edildiği üzere özellikle Moğol saldırıları sonrasında, Ortaçağ İslam dünyasında gerçekten halkın sağlığa yönelmesi, sağlık ve hastalık meselesini daha çok ciddiye alması, bu noktada bir tıbbi bir bilincin oluşması noktasında önemli bir işlev görmüş ise, bu durumu, yalnızca o dönemin kendi koşulları içinde olumlu bir katkı olarak görebiliriz. Ancak bu meseleyi olduğu gibi bugünün dünyasına taşımak, şimdi ve burada geçerli görmek büyük bir sorun teşkil etmektedir.

Sonuç

Klasik İslam düşüncesinde birçok âlim ve düşünür, günümüzde pek çok araştırmacı, Hz. Peygamberin bütün söz ve davranışlarının Allah'ın gözetiminde gerçekleşen eylemler olduğunu düşünüp tıbb-ı nebevîyi de bu çerçevede anlamış ve değerlendirmiştir. Ne var ki, Peygamber'e ait hemen her şeyi vahiyle açıklama amacı güden yaklaşım tarzı, ister istemez, tıbbı da bu bağlamda değerlendirmiştir. Bu tip yaklaşımların açığa çıkardığı *tıbbî, tarihî, kültürel ve dini sorunlar* dikkate alındığında onları temellendirmek ve savunmak mümkün değildir. Oysa gerek klasik İslam düşüncesinde birçok âlim gerekse bugün birçok araştırmacı, tıbb-ı nebevînin akla ve beşerî çabalara bağlı olarak açığa çıktığı düşüncesindedir. Bu anlayışa göre Hz. Peygamberin tavsiye ettiği tedavi yöntemlerinin ve ilaçların hem Arap hem de Ortaçağ toplulukları tarafından bilindiği ve kullanıldığı bir gerçektir. Bu yüzden, tıbb-ı nebevî ve buna ilişkin literatür, nübüvvetin değil, bir bütün olarak tıp tarihinde açığa çıkmış beşerî bilgi ve tecrübenin ürünüdür. Buna rağmen Arap kültürüyle diğer kültürlerde var olan bazı tıbbî teori ve pratikleri nübüvete referansla açıklamak, hem o kültürlerle ve peygambere yapılan bir haksızlık, hem de gerçekte nübüvvetle ilgisi olmayan bir şeyi öyleymiş gibi görmek ve göstermektir. Bu durum, bugün kaçınılmaz bir biçimde bilgi kirliliğine ve kafa karışıklığına yol açmaktadır. Hangi konuda olursa olsun, hiç kimsenin bilerek veya bilmeyerek kurguyu gerçek, gerçeği de kurgu gibi göstermeye hakkı yoktur. Her şeyden önce, bu durum, entelektüellerin tıbbî, dini, ahlâkî ve kültürel olarak ciddi bir sorumluluk üstlenmesini gerektirmektedir.

Tıbb-ı nebevî anlayışının ve buna dair literatürün nasıl ve niçin oluştuğuna ilişkin birbirinden farklı ve birbirini destekleyen görüşler olmakla birlikte neticede bu görüşlerin buluştuğu ortak nokta, bu literatürün Hz. Peygamber döneminde değil, çok daha sonra ortaya çıktığı ve temellendirilmeye çalışıldığı yönündedir. _Bir düşünce ve pratiğin peygamber sonrası dönemde açığa çıkmış olması, elbette ki, o şeyin ille de sorunlu olacağı anlamına gelmez. Ne var ki, bu durum, açıklanan gerekçelerden ve yapılan analizlerden dolayı tıbb-ı nebevî literatürü için geçerli değildir. Öyle görünüyor ki, bu literatürünün oluşmasına neden olan ve onun gerisinde yatan temel düşünceler ve kaygılar zamanla unutulmuş, söz konusu literatür, kutsal ve dinsel bir karaktere bürünmüş, tarihi süreçte merkezi bir yer

işgal etmeye başlamıştır. Bununla birlikte hem tıbb-ı nebevî literatürünün nasıl oluştuğuna dair gerekçelere hem de bu literatürün geleneksel Arap tıbbına ve diğer toplumların tıp anlayışına dayandığını savunanların açıklamalarına bakıldığında tıbb-ı nebevîyi nübüvete referansla açıklayanların görüşlerini onaylamak ve savunmak mümkün değildir. Bu durumda söz konusu literatürünün oluşmasına ve gelişmesine dair açıklama, ancak ve ancak akla veya beşerî çabalara dayalı olarak yapılabilir. Bu bakımdan, tıbb-ı nebevî, tıp tarihinin dışında değil, tam tersine tarih boyunca açığa çıkan klasik tıp anlayışının aslı bir parçası durumundadır. Bu durumda açığa çıkan literatür, önemli ölçüde klasik tıbaa ait olan ve dinsel bir karaktere büründürülen literatürün bir parçasıdır.

Ayrıca, tıbb-ı nebevîye dair birbirine taban tabana zıt bir biçimde açığa çıkan literatürün (kaynak) olmasının en önemli nedeni, bu hususa dair İslam'ın temel metinlerinde açık ve seçik bir bilginin olmamasıdır. Bununla birlikte tıbb-ı nebevî konusunda görüş beyan edenlerin sözü edilen literatürün neler olması gerektiğini de belirlemiş olmaları dikkat çekicidir. Tıbb-ı nebevîye dair literatürün nübüvete ve akla veya beşerî çabalara dayalı olarak açığa çıkması, birbiriyle çelişki arz etmesi bile bu konunun ne kadar spekülatif bir mesele olduğunu gözler önüne sermektedir. Bugün tıbb-ı nebevî literatürünün bir kısmının veya tamamının vahiy ürünü olduğunu iddia edenlerin hem bu konudaki kaynakların birbirine karşıt bir noktada konumlanmasına, hem de söz konusu literatürün arka planında yer alan ve bu literatürün nasıl oluştuğuna dair datalara dikkat kesilmeleri ve bunlar üzerinde yeniden düşünceleri gerekmektedir. Bu bilgiler, aynı zamanda tıbb-ı nebevî söyleminin gerisinde ne tür kaygı ve düşüncelerin bulunduğu da ışık tutmaktadır. Böylece bu literatürü nübüvete referansla açıklama çabası, bir bütün olarak hem dini temelden yoksunluk hem de tıp tarihi boyunca açığa çıkan insanın tıbbî deneyim ve çabalarının belli bir bölümünü tıbb-ı nebevîye indirgemek anlamına gelmektedir. İnsanın sahip olduğu yetenek ve akıl sayesinde açığa çıkabilecek olan bir şeyi (tıp) bütünüyle nübüvete referansla açıklamak, insanın yetilerini ve çabalarını anlamsız ve önemsiz hale getirmekte, bu bağlamda insanı sorumsuz bir varlığa indirgemektedir.

Bütün bu açıklama, tenkit, tahlil ve değerlendirmeler, tıbb-ı nebevîyi nübüvete dayalı olarak açıklama çabasının, dolayısıyla bu konuda oluştu-

rumuş olan literatürün ne kadar spekülâtif ve ne kadar zorlama bir çabanın ürünü olduğunu gözler önüne sermektedir. Çünkü bu literatürün oluşumunda nübüvvetin gerekliliğinden ziyade tarihi, kültürel ve tıbbî hadiseler daha etkili ve daha belirleyici bir rol oynamıştır. Bu yüzden, tıbb-ı nebevî literatürünün zenginliği, tıbb-ı nebevî anlayışının kutsiyet ve dinsel meşruiyet kazanmış veya İslamlaşmış bir tıp anlayışı şeklinde anlaşılmasına imkân vermez.

Kaynaklar

- Ağırakça, A. (2004). *İslam Tıp Tarihi*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi.
- Arıcı, M. (2014). Evrensel Bir Tıp ve Felsefe Tarihi: Uyûnu'l-enbâ fi tabakâtî'l-itebbâ. *Felsefe, Tıp ve Tarih*. (Ed. M. Arıcı). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Atabek, E. M. (1977). *Ortaçağ Tababeti*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları.
- Atay, H. (1981). Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazetnameler. *Vakıflar Dergisi*, 13, 172-234.
- Bayat, A. H. (2010). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.
- Bilgen, O. (2016). Tıbb-ı Nebevî Literatürü ve Tarihsel Süreç. *2015 Uluslararası İslam ve Tıp (Tıbb-ı Nebevî) Kongresi Bildirileri*. (Ed. H. Akkanat). Adana.
- Canan, İ. (1995). *Hız Peygamberin Sünnetinde Tıp*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çiştî, M. (2005). *Sûfî Tıbbı*. (Çev. H. Tekümit). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Cevziyye (1989). *Zâdu'l-Meâd: Resûlüllab'ın Yaşadığı İslâm*. (Çev. A. Keskinsoy). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Câhız (1987). *El-Bursân ve'l-Urcân ve'l-Umyân ve'l-Hûlân*. (Tah. M. M. el-Hûlî). Beyrut: Muessesetu'r-Risâle.
- Efil, Ş. (2016). *Din-Sağlık İlişkisinin İmkânı Sorunu*. Bursa: Emin Yayınları.
- Efil, Ş. (2020). Peygamberlik-Tıp İlişkisi ve Tıbbın Kaynağı Sorunu. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 10 (2), 747-770.
- Eliade, M. (2002). *Babil Simyası ve Kozmolojisi*. (Çev. M. E. Özcan). İstanbul: Kambalacı Yayınevi.
- Ezrak, A. (1963). *Teshîlu'l-Menâfî*. Kahire: Matbaatu'l-Kâhire.
- Suyuti (1994). *As-Suyuti's Medicine of the Prophet*. (Trans. C. Elgood). London: Ta-Ha Publishers.

- Zehebi (1961). *Et-Tıbbu'n-Nebevi*. Kahire: Mektebetu'l-Hancı.
- Farabi (2010). Erdemli Şehir Halkının Görüşleri. *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*. (Haz. M. Kaya). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Favazza, A. R. (2009). The Bible: Relevant Issues for Clinicians. *Religion and Spirituality in Psychiatry*. (Eds. P. Huguelet & H. G. Koenig). Cambridge: Cambridge University Press.
- Fazlıoğlu, İ. (2019). Tahkik ile Tedris Arasında: Yenilenme Döneminde Dâr'ul-İslâm'da Tıp. *İslam Düşüncesi Atlası*. (Ed. İ. H. Üçer). İstanbul: Konya Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Fazlıoğlu, İ. (2020). Hakîm ile Hekîm Arasında Tabîb Olmak: Kadim Tıp Geleneğini Nasıl Ele Alabiliriz? Erişim Tarihi: 05.02.2020. <https://www.youtube.com/watch?v=RC1ZFjOe6cY>.
- Browne, E. G. (2012). *İslam Tıbbı*. (Çev. E. Anaş). İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Hamidullah, M. (1995). *İslam Peygamberi*. (Çev. S. Tuğ). İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Hipokrat (2012). *Aforizmalar*. (Çev. Ö. U. Hoşafçı). İstanbul: Mitra Yayınları.
- Hippocrates (1923). The Oath. *Hippocrates*, vol I. (Trans. W. H. S. Jones). London: William Heinemann.
- İbn Bistam (2003). *İmamların Tıbbı*. (Çev. H. Tekümit). İstanbul: İnsan Yayınları.
- İbn Hacer (1978). *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sabîbî'l-Buhârî*. Kahire: Daru't-Tutasi'l-Arabî.
- İbn Haldun (1991). *Mukaddime*. (Çev. Z. K. Ugan). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İbn Sina (1995). *El-Kânûn fi't-Tıbb*. (Çev. E. Kâhya). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- İbn Sina (2001). Peygamberliğin Kanıtı. (Çev. B. Tatar). *İslam Geleneğinde Metin-Yorum İlişkisi*. Samsun: Etüt Yayınları.
- İshâk b. Huneyn (2014). Târîhu'l-Etıbbâ'nın Tercümesi. (Çev. C. Kaya). *Felsefe, Tıp ve Tarîh*. (Ed. M. Arıcı). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kelly, K. (2009). *The History of Medicine: The Middle Ages*. New York: Facts On File, Inc.
- Magner, L. L. (2005). *A History of Medicine*. London & New York: Taylor & Francis.

- Alper, Ö. M. (2010). *İbn Sina*. İstanbul: İsam Yayınları.
- Nasr, S. H. (2006). *İslam ve Bilim*. (Çev. İ. Kutluer). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Nutton, V. (2004). *Ancient Medicine*. London & New York: Taylor & Francis.
- Opitz, K. (1971). *Kur'an'da Tababet*. (Çev. F. N. Uzluk). Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları.
- Öztürk, L. (2001). *Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınlarmın Yeri*. İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Öztürk, L. (2004a). Tıbb-ı Nebevî'de Tıbbî Etik'in Meta-Etik Analizi. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, 105-119.
- Öztürk, L. (2004b). Tıbb-ı Nebevî'de Tıbbî Etik' Adlı Makale Üzerine Bazı Yorumlar. *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Taribi Dergisi*, 12 (1), 71-74.
- J. Newmann, A. (2003). Önsöz. *İmamların Tıbbı*. (Çev. H. Tekümit). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Rahman, F. (1997). *İslam Geleneğinde Sağlık ve Tıp*. (Çev. A. Baloğlu & A. Çiftçi). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Salim, M. (1986). *Islamic Medicine*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Sayılı, A. (1996). *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*. (Haz. M. Türker Küyel). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Ünver, S. (1943). *Tıp Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Tatar, B. (2014). *Din, İlim ve Sanatta Hermenötik*. İstanbul: İsam Yayınları.
- Yaran, C. S. (2005). Din-Sağlık İlişkisi ve Şifa Delili. *EKEV Akademi Dergisi*, 9 (25).
- Yılmaz, O. (2017). Tıbb-ı Nebevî ve Bu Konudaki Bazı Hadislerin Değerlendirmesi. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (2), 107-134.
- Zorlu, T. (2002). Süleymaniye Tıp Medresesi II. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 4 (1), 65-98.

Öz: İslam düşünce tarihinde tıbb-ı nebevî literatürünün oluşumunu nübüvvet (vahiy) ve akılla (beşerî çaba) izah etmeye çalışan birbirine zıt iki temel yaklaşım tarzı vardır. Her iki yaklaşım tarzının arka planına ışık tutacak olan temel soru, tarihi süreçte tıbb-ı nebevî literatürünün oluşumunun nasıl gerçekleştiği sorusudur. Bu nedenle, bu literatürün nasıl ortaya çıktığı ve geliştiği, onun gerisinde

ne gibi kaygı ve düşüncelerin yattığı sorusu oldukça kritik bir soru ve sorundur. Bu çalışmanın ana hedefi, bu soruya cevap aramak, bu bağlamda muhtemel görüşleri açığa çıkarmak, analiz etmek ve tartışmaktır. Tıbb-ı nebevî literatürü, dini, mistik, tarihi, kültürel ve tıbbî gibi birçok nedene dayalı olarak oluşturulmuş görünmektedir. Bu nedenler tarihi süreçte unutulmuş, zamanla belli bir kutsiyet ve dini bir meşruiyet kazanmış, nübüvvetin bir gereği gibi telakki edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, tıp teolojisi, literatür, nübüvvet, tıbb-ı nebevî ve tıp.

